

20. YÜZYILDA BİR HAKİKAT SAVUNUCUSU OLARAK ADORNO: ENDÜSTRİLEŞME VE FAŞİZM DİYALEKTİĞİ

Mehmet Şirin Çağmar

Şırnak Üniversitesi

mcagmar@yahoo.com

0000-0001-9962-5278

Gönderilme Tarihi: 9 Haziran 2025

Kabul Tarihi: 10 Aralık 2025

DOI: 10.26791/sarkiat.1716111

20. Yüzyılda Bir Hakikat Savunucusu Olarak Adorno: Endüstrileşme ve Faşizm Diyalektiği

Öz

Farklı tanımlamalara sahip olsa da hakikat tarih boyunca ihtiyaç duyulan bir şey olmuştur. Bu ihtiyaç içerisinde daima bir şeylere özgü hakikatler üretilmektedir. Ahlakın üretmiş olduğu bir hakikat olduğu gibi aynı zamanda siyasetin de üretmiş olduğu bir hakikat var olmuştur. Hakikat kendi gerçekliği içerisinde bir yol çizer. Tüm bu gerçekliğin sunmuş olduğu hakikat her şeyden önce hakikatler dünyamızı oluşturur. Tarih boyunca hiçbir hakikat her zaman ve her yerde geçerli olmamıştır. Çünkü belli koşullar çerçevesinde kabul ettiğimiz hakikat, geçerliliğini yitirip yerini farklı hakikatlere bırakabilmiştir. Buna rağmen Hakikat algısı 20. yüzyılda bir dönüşüme uğramıştır. Hakikat 20. yüzyıla kadar ulaşip elde edilmesi gereken yüce bir şey olarak görülmüştür. Ancak gelinen yüzyılda faşizm ve endüstrileşmenin yaratmış olduğu durum, kendisi ile birlikte yeni bir gerçeklik yaratmıştır. Bu gerçeklik 20. Yüzyılda her şeyi değiştirip dönüştürdüğü gibi aynı zamanda parçalı ve belli şeylere dönemlere özgü hakikati bir tarafa bırakarak kendisini mutlak bir hakikat belirleyicisi olarak görmüştür. Hakikatin önemli bir savunucusu olarak Adorno bu belirleyiciliği esasında hakikatin yitirilmesi yani ortadan kaldırılması olarak kabul etmiştir. Yalnız bu, bütünüyle hakikatin yok sayılması olmak yerine hakikatsizliği bir hakikat şeklinde göstermek şeklinde olmuştur. Bu makale ise hakikatin 20. Yüzyılda hakikat olmayan bir şeye dönüşmesinin onun çeşitli toplumsal koşullara maruz kalmasından kaynaklandığını ve bu durumun da hakikati ontolojik anlamda ihtiyaç duyulan bir şey olmaktan çıkarmasına yol açtığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adorno, Hakikat, Faşizm, Endüstrileşme, 20. Yüzyıl

Adorno As A Defender Of Truth In The 20th Century: The Dialectic Of Industrialization And Fascism

Abstract

Although it has different definitions, truth has been something that has been needed throughout history. Within this need, truths specific to certain things are always produced. Just as there is a truth produced by morality, there has also been a truth produced by politics. Truth draws a path within its own reality. The truth offered by all this reality first and foremost constitutes our world of truths. Throughout history, no truth has always been valid and valid everywhere. Because the truth we accept within the framework of certain conditions may lose its validity and be replaced by different truths. Nevertheless, the perception of truth underwent a transformation in the 20th century. Until the 20th century, truth was seen as something sublime that had to be reached and achieved. However, in the current century, the situation created by fascism and industrialization has created a new reality with itself. This reality not only changed and transformed everything in the 20th century, but also set aside the fragmented and period-specific truth and saw itself as an absolute determinant of truth. As an important defender of truth, Adorno accepted this determinism as the loss of truth, that is, its elimination. However, this has been in the form of showing untruth as a truth rather than a total negation of truth. This article aims to demonstrate that the transformation of truth into something untruth in the 20th century stemmed from its exposure to various social conditions, which ultimately led to the truth no longer being an ontological necessity.

Keywords: Adorno, Truth, Fascism, Industrialization, 20th Century

“Hakikat en çok hoşumuza giden yalanın ta kendisidir!”

GİRİŞ

Grekçe’de Aletheia(Αλήθεια) kavramı ile ifade edilen hakikat, meydana çıkma ve açığa çıkma anlamlarına gelmektedir. Hakikat bu haliyle bir şeylerin altında yatan gerçekliğin görünür kılınmasını ifade etmektedir. Hakikate dair söylemler daima tartışmalı olmuştur. Bu tartışmalara bakıldığında hakikatin içinde bulunan koşullardan ayrı ele alınıp alınamayacağı problemi doğrudan göze çarpmaktadır. Tarih boyunca her çağ ve toplum çeşitli yönleriyle birbirinden farklı olmuştur. Bu farklılıklar çağların ve toplumların içinde bulunan koşullar gereği hakikati farklı şekillerde yorumlamalarına ve kendilerine özgü farklı farklı hakikatlere sahip olmalarını sağlamıştır. Tarihte Romalıların sahip olduğu hakikat(ler) Almanlarınkinden farklı olmuştur. Hatta bu toplumlar kendi içerisinde yine farklı dönemlerde de farklı hakikatleri yansıtmışlardır. Tüm bunlar hakikatlerin her zaman ve herkes için aynı şekilde geçerli olan bir şey olmadığını göstermektedir. Ancak mutlak bir hakikatten bahsetmek mümkün olmasa da bu durum insanların hakikat arayışını hiçbir zaman sekteye uğratmamıştır. Çünkü hakikate ulaşma konusunda çoğu zaman doğal bir eğilimi var olmuştur.

Tüm bunlar her şeyden önce hakikatin üzerinde konuşulmayacak kadar kaypak bir zemine sahip olduğunu göstermez. Felsefe tarihine baktığımızda hakikat konusunda üzerinde mutlak olarak uzlaşılan bir şey olmasa da daima üzerinde önemle durulan bir tartışma konusu olmuştur. Hakikat, felsefe tarihinde bir yönüyle epistemolojinin bir diğer yönüyle de ontolojinin konusudur. Sofistlerden beri büyük bir tartışma konusu haline gelen bilgi sorunu hakikati nasıl bilebiliriz problemi olmuştur. Filozofların herbiri bilgiyi elde etmenin imkanını aynı zamanda hakikate sahip olmanın da koşulu olarak belirleyip bu konuda farklı farklı görüşler belirtmişlerdir. Ancak hakikat epistemoloji temellendirmenin yanında bir de ontolojik bağlamda yani «hangi koşullarda var kabul edebileceğimiz» de filozoflarca tartışma konusu haline gelmiştir. Bu anlamda tüm bu tartışmalar ışığında felsefe tarihi bağlamında bakarsak; Platon’dan hatırlanacağı üzere ona göre hakikat(*Episteme*) ve hakikat olmayan(*Doksa*) arasında keskin bir ayrıma sahibiz. *İdealar dünyası* ona göre hakikatler dünyasıdır. Görünüşler de yalnızca bu hakikatten pay almaya çalışır. Ortaçağda yine dinsel felsefe bağlamında baktığımızda hakikatin temsilcisi tanrıdır ve tanrı bizlere hakikati çeşitli şekillerde yansıtmaya veya kabul ettirmeye çalışır. Keza 17. yüzyıl modern dönemde de aynı şekilde bireyin özne olarak ön plana alınıp özellikle Aydınlanma ile birlikte aklını kullanan varlık şeklinde hem kendisi hem de toplumlar için temel bir belirleyici olarak düşünsel hakikate göre eylemde bulunduğu görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte hakikat, belli koşullar içerisinde ürettiği gerçekliği insanlara belli düşünüş biçimleri çerçevesinde yansıtır ona göre hareket edilmesini sağlamaktadır.

20. yüzyıla geldiğimizde hakikat önceki dönemlerden bütünüyle farklı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönem ile birlikte hakikat üretmiş olduğu gerçeklikle birlikte eleştiri konusu haline gelmiştir. Zira Frankfurt Okulu’nun önemli düşünürü olan Adorno’ya göre belli durumlar içerisinde yeniden tanımlamak zorunda olduğumuz hakikat, hakikat olmaçlılığını yitirmekle yüz yüze kalmıştır. Çünkü bu dönemde hakikat belli koşullar altında kendisi dışındaki şeylere hizmet ederek hakikatsizliği bir hakikat olarak kabul etmemize yol açmıştır. Bu makale, sözü edilen bu hakikatsiz durumu, 20. yüzyılın tamamını etkileyen endüstrileşme ve faşizm gibi problemlerin yaratmış olduğu koşullar bağlamında, Adorno’nun çözümlemeleri ile birlikte ele almaktadır. Amaç, günümüz yüzyıllarındaki bu problemlerin hakikat algısını bütünüyle yıktığını ortaya koyarak hakikate dair tüm söylemlerin etkisini yitirdiğini göstermek olacaktır.

Makalede öncelikle faşizm koşullarının yaratmış olduğu durumun hakikat üzerinde nasıl bir etki yarattığı gösterilecektir. Burada amaç faşizmin hakikat üzerinde kurmuş olduğu hegemonyayı temel noktalarıyla serimlemektir. Daha sonra ise 20. yüzyılda faşizm ile paralel amaçlara sahip olan endüstrileşmenin, kültürel öğeler üzerinden hakikat dahil olmak üzere tüm alanlarda hem temel bir belirleyici haline geldiği hem de zıttıyla özdeşleşerek hakikatsizliğin hakikat olarak kabul edilmesine yol açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1. 20. Yüzyıl ve Hakikat

Hakikati araştırmak, ahlaki bir arayışla iyi düşünme ve iyi yaşama çabasını içermektedir.¹ Felsefe tarihinde felsefenin ne olduğu ile ilgili yanıtlar, her zaman doğrudan bir hakikat arayışı olmuştur. Zira Jasper’in ifade ettiği gibi tüm felsefi çabalarımızda tarihin getirmiş olduğu her türlü değişim ve dönüşümün bir *hakikat arayışı şeklinde yorumlan-*

1 Stephane van Damme, *Hakikate Yelken Açmak Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi*, Çev. Adem Beyaz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi, 2014): 51.

ması mümkündür². Yalnız bu arayışımızda tek düze bir hakikat söylemine bağlı kalmak çoğu zaman hakikat arayışını bir çıkmaza sokmuştur. Çünkü her şeyden önce belirli dönemlerin kendine özgü diyebileceğimiz hakikatleri olabileceği ve yine bu hakikatlerin içinde bulunduğu zamanı bütünüyle etkileyip yönlendireceği hakikat(ler) zincirinin var olduğunu gözlemlenebilir.³ Bu anlamda 20. yüzyılın bağlı bulunduğu koşullar açısından metodik anlamda hakikati iki farklı şekilde ele almak mümkün olabilmektedir. İlki bir şeylerle ilişkin yorumlamalarımızın her defasında yeni bir hakikat sunması şeklinde ifade edilebilir. Bu olanak çerçevesinde hakikatin böylesi bir yolla yorumlanmasının mümkün olup olmadığı sorusuna baktığımızda Frankfurt Okulu düşünürleri açısından yanıt doğrudan evet olacaktır. Zira Okul'un önemli düşünürlerinden Benjamin'e göre hakikat, nesnesini aşan ve onu ortaya çıkaran öznenin kavrayışında her defasında yeniden belirivermesini sağlayan yeni bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bir şeylerin daima yeniden yorumlanma imkanı verecek zengin hakikat(ler)e sahip olduğunu göstermektedir.⁴ Bu hakikatin bir yönüyle diğer yönü ise zamansal kesitlerin her bir döneminde onun farklı şekillerde ortaya çıkan bir şeye karşılık gelmesidir. Bu yön, açık bir şekilde hakikatin her bir dönem kendine özgün koşullarla farklı öğelerle kendisini sunması ve yine buna bağlı olarak her bir dönemin farklı bir hakikate sahip olması anlamına gelmektedir. Hakikatin bu ikinci yönü esasında Adorno'nun özellikle üzerinde durduğu bir şey olsa da Frankfurt Okulu'nun tüm düşünürleri hakikatin bu iki yönünü genel anlamda kabul ettiğini gözlemlenebilir. Çünkü her iki yönelime Okul'un düşünürleri açısından baktığımızda bir hakikate ulaşma çabası olarak onlarda bu iki durum hakikatin aynı yönüne bakıp farklı şekillerde ulaşılabilen ayrı yüzler olduğunu söyleyebilir.

Frankfurt Okul'nda hakikat sorunu, doğrudan 20. yüzyılın tarihsel ve toplumsal koşullarıyla ilişkilidir. Okul'un ele aldığı problemler, diğer birçok anlayıştan farklı olarak daha çok o yüzyıla özgü toplumsal ve politik alandaki sorunlarla ilişkilendirilebilecek hakikate dair tartışma konularından oluşmaktadır. Esasında kendi dönemine özgü toplumsal problemle ilgili sorunları sistematik bir şekilde felsefenin konusu haline getirip bu problemleri tartışmaların odağına yerleştirmek daha çok Marx'tan gelen bir gelenek olmuştur. Fakat Frankfurt Okulu düşünürleri de 20. yüzyıldaki tartışmalarda felsefenin kendisine de doğrudan bir sorumluluk yüklemesi gerektiğini dile getirerek hakikati daha gümr bir tarzda en üst seviyeden haykırma imkanını yakalamışlardır. Zira Adorno'nun sloganvari bir hale gelen "yanlış yaşam doğru yaşanmaz" ifadesine baktığımızda hakikatin o dönem ne kadar önemli bir sorun haline geldiğini daha iyi anlaşılabılır.

20. yüzyıl kendi içerisinde çeşitli önemli değişkenlere sahip olmuştur. Özellikle bir önceki yüzyılda var olan birçok problemden farklı olarak kendisine has diyebileceğimiz farklı tartışma konularını taşımaktaydı. Bu farklı tartışma konularına bakıldığında o döneme özgü çeşitli politik, sosyal ve ekonomik problemler karşımıza çıkmaktadır. Hakikatin varlığını nasıl ele almamız gerektiği ile ilgili önemli fikirler veren bu problemler, 20. yüzyılda yaşamsal dünyamızın odağında durmuştur. Bu durumlar, o dönemin hakikat anlayışının iki temel sorunsallıkla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir: Hitler faşizmi ve endüstrileşmenin yaratmış olduğu geniş etkiler. Frankfurt Okulu bu iki sorunsallığı hem can alıcı bir şekilde yaşayan hem de felsefi bağlamları açısından birçok dinamiğiyle ortaya koyan bir ekol olmuştur. Okul'un son dönem düşünürlerinden Marcuse Frankfurt Okulu'un içine doğduğu koşulları şöyle açıklamaktadır:

"Faşizmin kökleri, büyüyen endüstriyel tekelleşme ile demokratik sistem arasındaki uzlaşmaz çelişkilere değin izlenebilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da, yüksek ölçüde akılcılaştırılmış, hızla gelişen bu endüstriyel aygıt, özellikle dünya pazarının parçalanmasından ve işçi hareketince cansiperane savunulan geniş toplumsal yasalar ağından dolayı giderek artan ölçüde kullanım zorlukları ile karşılaşmıştır. Ortaya çıkan politik sistem ise insani gereksinimlerin giderilmesi üzerinde sürekli baskı kurmaksızın üretici güçleri geliştirememektedir. Bu da, bütün toplumsal ve bireysel ilişkiler üzerinde totaliter bir denetimi, toplumsal ve bireysel özgürlüklerin ortadan kaldırılmasını ve kitlelerin terör yoluyla yıldırılmasını gerektirir."⁵

Faşizm ve endüstrileşme gibi iki önemli sorun, 20. yüzyılda kapitalist söylemin hegemonik yapısının yaratmış olduğu hakikat durumu ile ilgili bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Adorno'ya göre kapitalizm her geçen gün gücünü artırmaya ve bu dönem hegemonyasını giderek küreselleştirip dönemin hakikat anlayışının genel karakteristiğini yansıtmıştır.⁶ Dolayısıyla *tekelci kapitalizm ve faşizm arasındaki bağ bilinmeden Adorno'nun ortaya koymuş olduğu tartışmaların hangi temel gerekçelerle toplumsal-politik çözümlemeler yapmaya ihtiyaç duyulduğunu anla-*

2 Karl Jasper, *Was ist Philosophie?*, (München: Piper Verlag, 2013): 34-35

3 Eda Çakmakaya, "Epistemik Temelde Liberal Yönetimin Ahlaki Gerekliliği: Feyerabend Örneği", *Beytulhikme International Journal of Philosophy*, 15 (3), (2025) ss. 1176-1177.

4 Walter Benjamin, *The Origin of the German Tragic Drama*, Trans. John Osborne, (London and New York: Verso Publish, 1998): 168.

5 Herbert Marcuse, *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*, (Londra: Routledge and Kegan Paul Press, 1967): 410.

6 Arzu Kihir, *Theodor W Adorno's Culture Industry: As A Domineering of Cultural Sphere* *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 10, (2010), 110.

mak eksik kalacaktır.⁷ Çünkü “ekonomik yoğunlaşma ve sermayenin artan organik bileşimi kesintisiz kapitalizmin kendisini bir gereksinim haline getirmiştir”⁸. Bu da temelde Adorno ve Horkheimer’in “üretimin diktatörlüğü” diye dolaylı olarak ifade ettikleri şeye karşılık gelmektedir.⁹ Marcuse de iki düşünürün ifade ettiği bu şeye katkı olarak şöyle bir şey eklemektedir:

“Tüketim Toplumu birinci sınıf yanlış bir adlandırmadır. Çünkü pek az toplum üretimi denetleyen çıkarlar etrafında bu denli sistematik olarak örgütlenmiştir. Tüketim toplumu, tekelci devlet kapitalizminin en ileri aşamasında kendisini yeniden ürettiği bir biçimdir.”¹⁰

Marx’ın bu konudaki çözümleri de oldukça farklıdır. Zira ona göre tekelci devlet kapitalizmi içerisinde sermaye güçleri daima insanları sefalet, açlığa ve köleliğe mahkum etmiştir. Ancak buna karşı olarak bu durum kapitalist üretim sürecinin mekanizması altında belli bir disipline alınmış, birleştirilmiş bir işçi sınıfının örgütlenmesi ve başkaldırısını da kendi içerisinde büyütmektedir.¹¹ Frankfurt Okulu da Marx’ın bu çözümlemesini beklendik bir durum şeklinde kabul ederek Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nün ilk dönemlerinden beri bu çerçevede hareket edip Enstitü’yü en başından itibaren bu temelde kurduklarını ifade etmektedirler. Horkheimer bu durumun beklenen bir şey olduğu ifade etmektedir: “Yüzyılın ilk yarısında, bunalım ve enflasyon içinde güzel Avrupa ülkelerinde, proletaryanın yükselişi, akla yakın bir beklenti niteliğindeydi.”¹² Oysa 20. yüzyıl bu beklentiye tersine çevirmiştir. Proletaryanın yükselişi beraberinde bir dayanışma getirmesi gerekirken bu durum “kendi yaşamlarını beraberce tehlikeye atan bir grup insanı temsil ederdi dayanışma; elle tutulur bir imkan karşısında kendi kişisel tasalarını önemsiz sayan insanlar, soyut bir düşüncenin buyruğuna girmeyip kişisel bir umut da beslemeden yaşamlarını birbirleri için feda edebiliyorlardı.”¹³ Bunun en iyi örnekleri sosyalist partilerdi. Fakat Adorno’nun ifade ettiği gibi sosyalistlerin en onurlu olan dayanışma biçimleri dahi artık hastadır. Çünkü faşizm koşullarında onlar dahi tarihin akıntısı içerisinde endüstrileşmiş kültürün birer temsilcisi olarak üniformalaşmışlar.¹⁴ Endüstrileşen kültürü faşizmin ayak sesleri olan gören Adorno şu ifadelerde bulunmaktadır:

“Bütün bu mesellelerde, fazlasıyla şematik davranmamaya, mesela faşizme hız veren sanayi şeması uyarınca düşünmemeye özellikle dikkat etmek gerekiyor- bu konuda böyle ölçüp biçmeden iş görme iznimiz yok. Temel iktisadi çıkarlar karşısında da özerk kalma eğilimini daima koruyan faşizm aygıtının büyük sanayi açısından da kabul edilebilir olmadığını ve Almanya’nın geçmişte, tam da Ruhr sanayi bölgesine belli ki mali iflastan başka bir olanak bırakmayacak kadar büyük bir ekonomik kriz anından, bir *ultima ratio*(son çare) olarak faşizme adım adım yaklaştığını da göz önünde bulundurmak lazım.”¹⁵

Adorno’ya göre böylesi bir durum içerisinde hakikatin stabil bir şematizmi yoktur. O sadece ondan beklenen görevi yerine getirir, hatta “yalanladığı bürokrasi” ile dahi bir “ittifak” içerisinde.¹⁶ Burada işlenen durum içerisinde bir şeyin yalnızca toplumsal rolü içerisindeki değişebilir uygulanabilirliği dikkate alınmaktadır. Çünkü şeylerin içerdiği iktisadi işlev, sahip olunan hakikatten başka bir şeyi yansıtmaları mümkündür. Yani bir kitap dahi bu dünyada bir kitap olmaktan çıkabilir. Gerçek bir kitabın da artık bir kitap olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Özdeşliğin yitimi olarak ifade edeceğimiz bu durum, karşıtını kendisi olarak yansıtmak kadar bir anlamsızlığa düşmesine sebep olmuştur.

2. Kültür Endüstrisi ve Hakikat

Adorno özdeşsizliği burada yalnızca 20. yüzyıla özgü görmeyip mitoslardan beri gelen tarihsel sürecin bir parçası olarak kabul etmektedir. Ona göre hakikatin yitirilmesi olarak ifade edebileceğimiz bu durum temelde iki aşamalı olarak yürümüştür: İlki mitosların Aydınlanma’ya yenilmesi, ikinci aydınlanmanın tekrar mitoslara dönüşmesi. Adorno’ya göre insan kavrayışı daima hakikati bulmaya yöneliktir. Bu durum, insanlığın ilkel süreci olan mitoslarla başlamaktadır. Ona göre mitosların hüküm sürdüğü dönemde, insanların hakikat arayışları ile korkuları arasında bir

7 Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998): 43.

8 Friedrich Pollock, *Bemerkungen zur Wirtschaftskrise*” *ZFS*, 2, (1993), 329-330.

9 Theodor Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014): 169.

10 Herbert Marcuse, *Counterrevolution and Revolt*, (Londra: Allen Lane Press, 1972): 23-24.

11 Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, (Londra: Lawrence and Wishart Press, 1970): 763.

12 Max Horkheimer, *Kritische Theorie: Eine Dokumentation*, (Frankfurt: Fischer Press, 1968): IX

13 Theodor Adorno, *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, (İstanbul: Metis Yayınevi, 2017): 55.

14 Adorno, *Minima Moralia*, 55.

15 Theodor Adorno, *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?*, Çev. Şeyda Öztürk ve Tarhan Onur, (İstanbul: Metis Yay, 2020): 35.

16 Theodor Adorno, *Sahicilik Jargonu*, Çev. Şeyda Öztürk, (İstanbul: Metis Yayınevi, 2012): 70.

ayrım var olmuştur. Mitoslar temelde bu ayrımı ortadan kaldırmıştır. Çünkü mitoslarda hakikat neyin hakikatidir diye sorduğumuzda karşımıza bir şeylerin arkasında yatan gerçeklik durumu çıkmaktadır. Buradaki gerçeklik her şeyden önce bir şeyleri neden sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklayan bir gerçekliğin hakikat durumudur. Ancak bu hakikat ilişkisinde mitoslar, “hem bildirmek, adlandırmak, kökeni açığa vurmak; ama hem de anlatmak, kaydetmek, açıklamak istedi. Mitosların toplanıp kayda geçirilmeleri bu eğilimi daha kuvvetlendirdi”¹⁷. Oysa bunlar belli bir yerden sonra birer öğretiye dönüştüler.¹⁸ Mitolojilerdeki öğretiler doğal akış içerisinde bir şeylerin içerisindeki dinamikler yerine daima o şeylerin dışarıdan görüldüğü halleriyle tüm olan biteni anlamaya çalışmışlar.¹⁹ Bu da bir şeylerdeki hakikatin varlığını sadece o şeyle kurulan özdeşliğe bağlamalarını sağlamıştır. Fakat hakikatin varlığı burada yalnızca özdeşliğe bağlanırken tek koşul özdeşliğin bir varsayımıdır. Bu haliyle baktığımızda birbirine özdeş olarak kabul ettiğimiz şeyin somut özdeşlik mi yoksa bütünüyle rasyonel bir temelle ele alınabilecek bir özdeşlik mi sorusu ortaya çıkmaktadır. Adorno’ya göre mitoslardaki özdeşlik, özdeş olarak kabul edilen şeylerin belli niteliklerce birbiriyle olan tutarlılıklarıdır. Bu, bir tür somut bir özdeşliğin herhangi bir nitelik ile eşleştirilerek gidimli bir mantığa varan zorunlu soyut bir özdeşliğidir. Ancak burada önemli olan veya sürdürülebilir olan temsili nitelik kazandırılan şeyin değiştirilemez olmasını sağlamak olmuştur.

“Niteliklerin bolluğu, zihnin özdeşliğine ve bu özdeşliğin bağlaşığı olan doğanın birliğine mağlup olur. Niteliksizleştirilmiş doğa salt düzenlemenin kaotik malzemesine; her şeye kadir benlik de salt sahip olmaya, soyut özdeşliğe dönüşür. Büyüde belirli bir temsil edilebilirlik bulunur. Düşmanın mızrağına, saçının teline ya da adına yapılan her şeyin olduğu gibi o kişinin de başına geleceğine inanılır. Tanrının yerine kurbanlık hayvan boğazlanır. Kurban ayınındeki bu yer değiştirme gidimli mantığa, doğru atılmış bir adıma işaret eder.”²⁰

Değiştirilemezlik, özdeşliği belirli bir anlam veya kavrayış durumu içerisinde bir temele oturma çabasıdır. Oysa Adorno’da nasıl ki “doğanın temel öğeleri sayılan nemlilik, bölünemez olan, hava ve ateş mitsel düşünüşün ilk rasyonelleştirilmiş yazıya dökmeler”²¹ olduysa aynı zamanda “Nil kıyılarından Yunanlara gelen, suyla toprağın birleştirilmesinden doğmuş imgeler burada hılozoik ilkelere, öğeler dönüştüyse, mitsel demonların yayılan çok anlamlılığı da tinselleştirilip ontolojik özlerin saf biçimlerine dönüştü.”²² Bu şekilde mitoslarda özdeşliğin sağlandığı tüm durumlar kendilerini genel geçer bir hakikat iddiasıyla dayatma imkanını elde etmiştir.

Tinselleştirilmiş olan şeyler her zaman bir hakikat iddiasıyla var olmuştur. Adorno bu tinselleştirilen öğelerde özne ve nesnenin yanlış bir özdeşliğinin gerçekleştiğini ileri sürmektedir.²³ Zira ona göre mitoslarda tinselleştirilen her bir olayın kavrayışının öznesi esasında “doğal olandan korkan insanın yansımasıdır”²⁴. Bunun yarattığı önemli bir sonuç bulunmaktadır. Ona göre bu sonuç mitosların olan biten şeylerin ortaya çıkardığı hakikatin esasında şeylerin içerisindeki dinamikten uzak bir bilmeye dayanmasıdır. Bu da “bilinçsiz toplumda doğal unsurların mitolojik şiddetinin kendini sürekli yeniden üretmesi nedeniyle toplumun ürettiği bilinç kategorileri, en aydınlanmacı olana kadar efsun altındadır ve bir hezeyanı teşkil eder”²⁵. Hakikat burada madem Adorno’nun ifade ettiği gibi “mitolojik şiddet”in varlığı altında dayatılan bir şey haline gelmiş, öyleyse mitolojik şiddet ortadan kalktığında “gerçek bir hakikat”ten bahsetmemiz artık mümkün bir şey haline gelecektir.

Adorno bu noktada diyalektik bir süreç olarak devrimci bir çıkış gerçekleştirmektedir. Onun ifade ettiği haliyle Aydınlanma esasında mitoslardaki kuruntuyu bilgi ile yıkmıştır. Bu, her şeyden önce artık mitolojik şiddeti ortadan kaldırdığı gibi aynı zamanda dünyanın büyüünü de bozmuştur. Bunun yaratmış olduğu en temel sonuç aydınlanmanın korkularından arındırıp efendi konumuna getirdiği bireyi kendi aklıyla hakikatin bir belirleyicisi haline getirmesi olmuştur. Kant’ın meşhur sözünü hatırlarsak: “Sapere aude! Kendi aklını kullanmaya cesaret et.”²⁶ Bu bir tür ergin olma durumudur. Kant için ergin olma durumu kendi içerisinde bir zorluk taşır. Çünkü ergin olmama insanlar için konfor sağlayan bir iştir. “Benim yerime anlayan bir kitabım, benim için vicdanı olan bir din adamım, perhizi

17 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 25.

18 Espen Hammer, *Adorno and The Political*, (New York: Routledge Press, 2006): 46-47.

19 Mitolojilerde bir şeylerin(rüzgar, yağmur, yılan...vb) arkasındaki güç o şeyin içerisindeki demona yönelikti. Belirli sabit bir ruh yoktur. Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 26.

20 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 27.

21 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 22.

22 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 22.

23 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 348.

24 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 12.

25 Theodor Adorno, *Negative Dialectics*, (London: Routledge Press, 2004): 348.

26 Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı”, *Aydınlanma Nedir?*, Çev. Mehmet Barış Albayrak, (İstanbul: alBaraka Yayınları, 2024): 27-28.

değerlendiren bir doktorum...vb. varsa, o zaman benim için çaba harcamama gerek olmaz.”²⁷ İnsanoğlunun böylesi bir ergin olmayışlıktan kurtulması zorludur. Bunun bir çok sebebini sıralamak mümkün olabilmektedir. İlki insan aklının kolaycılığa kaçma isteği olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer sebebi ise toplumsal alandaki kanun ve yasaların rasyonel öğeler yardımıyla bizler için birer prangaya dönüşmesi diyebiliriz.²⁸

Kant’a göre bu prangalardan kurtulmamız gerekmektedir. Bizleri esaret altına alacak her türlü şey özgürlüğümüzü engellemeye dönüktür. O yüzden tüm şeyleri bir tarafa bırakıp yalnızca özgür olmaya çabalamalıyız. Çünkü özgürlük en zararsız şeydir. Bu, bir tür kişinin kendi aklını kullanma özgürlüğüdür.

“Şimdi her taraftan şu haykırışı duyar gibiyim: ‘Sorgulama!’ Subay der ki : ‘Sorgulama-tatbik et!’ Vergi memuru der ki: ‘Sorgulama-öde!’ Din adamı der ki: ‘Sorgulama-inan!’ (Dünyada sadece hükümdar şöyle der: ‘İstedğin kadar sorgula, ama itaat et!’) Her yerde özgürlük kısıtlanır, Fakat hangi kısıtlama masundur ve hangisi aydınlanmayı ilerletir? Yanıt veriyorum: Bir kişinin aklını kamusal olarak kullanımı her zaman özgür olmalıdır ve tek başına bu dahiinsanlığa aydınlanma getirebilir.”²⁹

Kant’ın bu çıkışı “prangalar”dan kurtulmaya yönelik sunduğu bir kurtuluş yoludur. Fakat bu kurtuluşa rağmen aydınlanma düşüncesi belli eleştirilere maruz kalsa da esasında kişinin kendi aklını kullanma cesaretine sahip olmasını sağlayarak bütün bir toplumsal ve sosyal işleyiş içerisinde bireyi bağımsız düşünebilen ve kendi kararlarını verebilen özgür bir temel belirleyici haline getirmiştir.³⁰ Oysa Adorno en başından beri Aydınlanmayı eleştirerek “bilinç, yani akla uygun kavrayış özgür eylemle aynı şey olmadığı, iradeyle aynı kefeye koyulamayacağını”³¹ ileri sürmüştür. Bu, onu bütünüyle aydınlanmacı *aklın karşısı yaptığı gibi aynı zamanda aydınlanmanın* öne sürdüğü aklın esasında bir özgürlük getirmediği ve tam tersine hakikat en nihayetinde akıl dışı bir şeyle özdeşleştirilerek kadükleştirmesini 20. yüzyılda dile getirmesini sağlamıştır. Çünkü Adorno’ya göre aydınlanmanın aydınlanmış rasyonelitetlerini değişmez hakikat olarak kabul etmek ve onun kendisi için tasarladığı yücelik imgesini benimsemek aydınlanma kavramı lazıttır.³²

Adorno’nun bu konudaki tartışmaları en nihayetinde kültürün endüstriyle olan karşıt olma(ma) durumu ile ilişkilidir. Ona göre kültür ve endüstri temelde birbirinde uzak iki şeydir. Bir başka şekilde söylersek birbiriyle indirgenemezler. Ancak 20. yüzyıl koşulları bunlar arasındaki ayrımı bütünüyle bir tarafa bırakmıştır. Bunun temel sebebi, kültürden ziyade endüstrileşme olduğunu söyleyebiliriz. Adorno’ya göre gelinen süreçte endüstrileşme önemli ilerlemeler kat ederek yaşamın birçok alanına etki edecek bir güce kavuşmuştur. Özellikle insan yaşamının çeşitli alanlarında işlerlik kazanarak günlük yaşamın tümü üzerinde temel bir belirleyici hale gelmiştir. Fakat bu durum kültürden ayrı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bir yandan kültürel öğeler bir diğer yandan da endüstrileşme diyebileceğimiz bir yapı ile tüm süreçler gelişmiştir. Adorno bu durumu problemlili görür. Çünkü ona göre esasında kültür ve endüstriyi bir araya getirmek her şeyden önce bir hakikat sorunudur.³³

Kültür ve endüstrinin bir hakikat problemini doğurması 20. Yüzyılda doğrudan karşımıza çıkmaktadır. Zaten endüstrileşme de son yüzyıllara özgü bir şeydir. Kültür ise insanlık tarihiyle özdeş kabul edebileceğimiz bir öğedir. Adorno’nun burada odak noktası daha çok endüstrileşmenin kendi içerisindeki yapısıdır. Zira onun tüm çözümlemeleri endüstriyel ürünlerde nesnel hale gelmiş bir hakikat iddiasına dairdir.³⁴ Bu iddia içerisinde Adorno’nun kültür ve endüstrileşme arasına koyduğu ayrım(sızlık) dikkat çekicidir. Ona göre kültür “dokunulmayan herhangi bir taktik ya da teknik kaygıyla üzerinde oynanamayacak yüksek ve saf bir şeydir”.³⁵ Toplumdan topluma farklılıklar içerir. Bu yüzden kendi içerisinde bir zenginliğe sahiptir.

Kültürün bu durumu endüstrileşme öncesi için geçerlidir. Endüstrileşme ile birlikte “her şeye benzerlik bulaşmıştır. Film, radyo ve dergiler bütüncül bir sistemi meydana getirirler. Herbir dal kendi içerisinde ve hep birlikte söz birliği içerisinde.”³⁶ Kültür için yeni diyebileceğimiz bu durum, esasında kültürün saf bir halini ifade etmemesidir. Çünkü Adorno’ya göre kültürün 20. yüzyıla özgü denilebilecek bu yeni formu, tek tipleşen bir düşünüşü, kavrayışı ve yaşayışı dayatan endüstriyel bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum her şeyden önce insanın kavrayışına

27 Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı”, 28.

28 Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı”, 28.

29 Kant, “Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı”, 30.

30 Ross Wilson, Adorno’yu Anlamak Yaşamın Diyalektiği, Çev. E. Erman Rutli (Ankara: Fol Yayınevi, 2023): 25-26.

31 Theodor Adorno, *Negative Dialectics*, 227.

32 Wilson, Adorno’yu Anlamak Yaşamın Diyalektiği, 31.

33 Ömer Naci Soykan, Ferda Keskin, ve Besim F. Dellaloğlu, “Adorno ve Yapıtı” *Cogito*, Sayı: 36, (2003), 54.

34 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 17.

35 Theodor Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011): 122.

36 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 162.

yönelik bir “müdahale” içermektedir ve temelde insanın eleştirel düşünme gücünü yitirmesine sebep olarak onu bireysel düşünme gücünden uzaklaştırır.³⁷ Bu uzaklaşma Adorno için doğrudan hakikatle ilişkili bir şeydir. Zira Karaca’nın ifade ettiği gibi “düşünmenin olanağının ortadan kaldırılması ve düşünürsüz şeyin kendisinin yüceltilmesi hakikat uğrağını tasviye etmektedir”³⁸. Adorno için böylesi bir kültürün niteliksel bir önemi yoktur: yalnızca hakikat-ten yoksun diyebileceğimiz bir şeyleri iyi planlanmış belli bir dizayna göre insanlara kabul ettirme çabası şeklinde ifade edilebilir.

“Herhangi bir işten başka bir şeyi olmadıkları hakikatini, bilerek ürettikleri zıvaları meşrulaştıran bir ideoloji olarak kullanırlar. Onlar kendilerini endüstri diye adlandırırlar ve genel müdürlerinin gelirlerine ilişkin kamuya ilan edilmiş rakamlar, tüketime hazır ürünlerin toplumsal zorunluluğu hakkındaki kuşkuyu yok ederler.”³⁹

Mevcut haliyle kültür kitle içerisinde kendiliğinden yükselen bir şey olarak belirvermektedir. Adorno bu yüzden kültür kavramı yerine daha çok kitle kültürü ifadesini kullanmaktadır. Kültür içerisindeki tüm dallar, yukarıda bahsettiğimiz çeşitliliği yansıtmaktan ziyade daha çok kitleler için tüketilmeye uygun olup bu tüketimi belirleyen ürünlerin sistemli bir planlama dahilinde yeniden yeniden üretilmektedir. Böylesi bir sistem içerisinde dalların her biri birbirine benzer. Aralarında herhangi bir boşluk kalmayacak veya farklı bir yöne çekilmesini engelleyecek tüm olasılıklar düşünülerek her şey iyi bir şekilde planlanmıştır.⁴⁰ Bunun temel sebebi düşüncenin kurmuş olduğu özdeşlik ile yaşayabileceği çelişki arasındaki bağı kaynaştırmaktır. Çünkü “düşüncenin özdeşliği ve çelişkisi kaynaşmıştır. Çelişkinin bütüncüllüğü, bütüncül özdeşleşmenin, özdeşleşmede tezahür eden hakikatsizliğinden başka bir şey değildir. Çelişki, özdeşliksiz olanı da kapsayan bir yasanın etki alanındaki özdeşliksizliktir.”⁴¹ Dolayısıyla “hedefe ulaşmak tarafların çıkarları tam olarak örtüşene kadar devam eder; ama bu sentezin sınırsız olanakları estetik malzemenin yoksullaşmasını şimdiden öyle radikal bir biçimde vaat eder ki, endüstriyel kültür ürünlerinin tümü üstünkörü gizlenen özdeşliklerinin zaferini neredeyse yarın açıkça ilan edebilecek gibidir.”⁴² Bunun sebebini, kültürün kendi içerisindeki ikircikli yönünden kaynaklanmaktadır.

Kültür esasında ilk haliyle yönetimle ilişkilendirilebilecek bir şeydir. İçerdikleri itibarıyla gelenek görenek, felsefe, din, dil, bilim, sanat ve bunları da aşan bir yapıya sahiptir. Tüm bunlarla birlikte kültür bunlardan ayrık bir şekilde ilişkili olmak yerine “yukarıdan bakarak bir arada toplayan, taksim eden, ölçüp biçen, organize ederek”⁴³ onlara şekil veren bir yapıdadır. Bu haliyle düşündüğümüzde kültür mevcut durumlar içerisinde onları yöneten bir güç konumundadır. Dolayısıyla ilk haliyle kültür bir şeylerin üzerinde olup o şeylerle ilgili bir belirlenimde bulunma gücüne sahiptir. Adorno bunu şöyle ifade etmektedir.

“...özellik kullanılışı bakımından kültür sözcüğü Kant’tan öncesine gitmez; bu sözcüğün Almanya’daki en sevilen eşi ‘uygarlık’ sözcüğü ise ancak 19. yüzyılda kendini kabul ettirebilmiş, Spengler sayesinde bir slogan haline gelmiştir. Her halükarda, kültür kavramı ile yönetimin nasıl bir yakınlık içinde olduğunu, örneğin sözcüğün radyo yayıncılığında “Kültürel Söz” biçiminde kullanılmasından anlayabiliriz: Az ya da çok bir düzey ve eğitilmişlik tasavvuruna karşılık düşen ne varsa bu başlık altına girer; eğlence alanı ise, aslında tin olmayan bir tane, yani müşteriye hizmet olması beklenen, hafif müzik ve onun edebiyat ile tiyatrodaki karşılıklarına ayrılmış bir idari alandır.”⁴⁴

İkinci haliyle kültür bütünüyle yönetim karşıtı bir şey şeklinde tanımlanabilir. Yüce, idea olandır. Çünkü bir saflığa sahiptir. Bu yüzden ki Adorno’ya göre bu haliyle “dokunulmayan” ve herhangi teknik bir kaygı ile yaklaşılmayacak bir şeydir.⁴⁵ Dolayısıyla da esasında kültür kendi içerisinde bir özerkliğe sahiptir. Hatta daha da ötesi Adorno bu haliyle kültürün bireye bir karakter kazanmasını sağlayacak kadar kulağa hoş gelebilecek bir şey olduğunu ifade etmektedir. Çünkü kültür bir bilinç biçimi olarak “beğeni, eğlence ve bireyin kendisini bedensel ve bilişsel bakımdan iyi hissetme ya da geliştirme haline dair bir etkinlikler bütünüdür”⁴⁶.

Bu yüzden kültür bir yönüyle yönetimle ilişkiliyken bir diğer yönüyle de yönetim karşıtı diyebileceğimiz bir paradoksa sahiptir. Esasında kültürün bu iki yönü birbiriyle çatışıyor olarak görülmektedir. Zira bu durumu Bauman da doğrulamaktadır. Ancak düşünür bunun yanında buradaki çelişkiye de değinmektedir. Bauman, bu iki karşıtlığın bir

37 Fatma Erkek, “Bir Direniş Biçimi Olarak Sanat: Adorno’da Sanatın Toplum ve Politikayla İlişkisi”, *Kaygı*, 23 (1), (2024), 198.

38 Akın Karaca, “Fundamental Ontoloji İçin Bir Eleştiri: Adorno”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2021 Bahar, Sayı: 31, 488.

39 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 163.

40 Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 109.

41 Adorno, *Negative Dialectics*, 18.

42 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 167.

43 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 121.

44 Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 121-122.

45 Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 122.

46 Önder Kulak, Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kısılcığında Kültür, (İstanbul: İthaki Yayınevi, 2017): 29.

arada bulunmasının bir belirsizlik oluşturduğunu ifade etmektedir. Ona göre böylesi bir zıtlığı içerisinde barındırması esasında o şeyler arasındaki ilişkinin belirsiz ve net olmamasından kaynaklanır.⁴⁷ Adorno buradaki belirsizliğe farklı bir şekilde yaklaşır. Ona göre “kültür, planlanıp yönetildiğinde zarar görür; kendi haline bırakıldığında, kültürel olan ne varsa yalnızca etkisini değil varlığını da yitirmeye yüz tutar.”⁴⁸ Adorno bu haliyle toplumsal alanda kültürün esasında kendi içerisinde her hangi bir ayrışmaya gitmeyerek o toplumla bütünleştiğini ileri sürmektedir. Çünkü kültür bir yönüyle toplum içerisinde belli uzmanların yönetim süzgeci dahilinden geçer.⁴⁹ Bir diğer yönüyle ise yönetsel güçlerce tek yönlülüğü ifade eden bir bütünsellik oluşturan şeyi ifade eder. Temelde bu durum en nihayetinde kültürün yukarıda bahsettiğimiz paradoksal durumunun bir sonucu olarak geline süreçte endüstriyel değerler içerisinde hakikati şekillendiren bir şey şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Adorno, her türlü durumda hakikat kavramına daima sıkı bir şekilde bağlı olmuştur. Ona göre hakikat doğası gereği bir değer biçicidir. Mevcut varolan tüm eğilimleri bertaraf ederek kendisine uyarlar.⁵⁰ Fakat tarafsızlaştırılmış bir kültür varlığı içerisinde hakikat aslında yalandan ayırt edilemez bir hale gelmiştir.⁵¹ Çünkü ona göre kültür için bir varlık sorunu haline gelmiş endüstriyel bir ortamın kültür ve endüstriyi bir araya gelmesi esasında bir hakikat sorununu doğurmaktadır.⁵² Adorno bunu her şeyden önce hakikatin nesnelleşmiş halinden kaynakladığını düşünmektedir. Ona göre endüstriyel ürünlerin mevcut koşullarda önümüze koydukları şey tüm şeyleri içerisine alan nesnelleştirilmiş yapılardır. Bu da bizlerin önüne tamamıyla biçimlendirilmiş bir hakikati sunar. Ancak sadece bununla sınırlı kalmaz. Daha ileri giderek kendisini bizlere dayatmaktadır.⁵³

Bu dayatmanın somut işleyiş halini birçok alanda görebiliriz. Sanattan sinemaya, müzikten tiyatroya kadar tüm alanlar bu gerçekliğin bir işletim alanı olarak durur. Adorno herhangi bir boşluk olmayacak derecede en küçük şeyden en büyük şeye kadar tüm alanlar bu anlamdaki denetimin altında bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden de ona göre “endüstrinin her dalı olduğu gibi bir hit parçası dahi hakikate hizmet eder.”⁵⁴ Fakat esasında Adorno buradaki hakikati *yalıtılmış*⁵⁵ bir şey olarak görür. Bu yüzden mevcut hakikat durumunun endüstrileşmiş kültürel öğelerin günlük yaşamımız üzerindeki başarısı, en temelde hakikate karşı bir zafer teyiti haline gelmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla Adorno için hakikat sorunu olan bu durum, bir tür 20. yüzyılda küreselleşerek hegemonyasını bütünüyle artırıp o döneme yön verecek kadar güçlü yönelime sahip bir şey olmuştur.⁵⁷

3. Hakikatin Diğer Yüzü

Tüm bu tartışmalarda temel nokta, hakikat söz konusu olduğunda başlangıç noktasının ne olacağı olmuştur. Adorno buradan hareketle Eleştirel Kuram içerisinde diğer birçok düşünür gibi epistemik bir başlangıç noktası belirleyerek nesnel bir hakikatin olmamasını eleştirmektedir.⁵⁸ *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde önemli bir tartışma çizgisi olarak hakikat iki ayrı yönle altı çizilmektedir. İlki bir şeylere yönelik bilgilerimizin hakikatidir. Yani akılsal yetimiz sayesinde o şey hakkında elde ettiğimiz şeylerin birisine dair hakikatimizdir.⁵⁹ Bir diğer yönü ise onun gerçekte aldığı biçimdir. Adorno ve Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nde daha çok üzerinde durduğu bu yönüyle hakikat, onlara göre her şeyden önce gerçeklik alanında kazanmış olduğu biçimdir.⁶⁰ Şüphesiz ki bu biçimin toplumsal alanda beraberinde getirmiş olduğu önemli sonuçları bulunmaktadır. İki düşünüre göre hakikat, 20. yüzyılda içerdiği toplumsal problemler itibarıyla şu önemli sonuçlarıyla ön plana çıkmaktadır:

47 Zygmunt Bauman, “Culture and Management”, *Parallax*, vol. 10, No. 2, (2004), 64.

48 Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 122.

49 Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, 122-123.

50 Wilson, Adorno’yu Anlamak Yaşamın Diyalektiği, 99.

51 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 65.

52 Soykan, Keskin, ve Dellaloğlu, “Adorno ve Yapıtı”, 54.

53 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 17.

54 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 175.

55 Yalıtılmışlık burada Adorno için hakikatsiz hakikate yol alan bir şey anlamına gelmektedir. Çünkü ona göre yalıtılmış olanda hakikatin öğeleri bir tarafa bırakılmış ve bu sayede hakikat bir tür yön değişime kolayca uğratarak hakikatsizliği de bir hakikat olarak kabul et(tir)mesine imkan tanımıştır.

56 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 184.

57 Kihitir, “Theodor W Adorno’s Culture Industry: As A Domineering of Cultural Sphere”, 110.

58 Jean François Lyotard, “Şeytan Adorno”, 116.

59 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 13.

60 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 17.

“Bugün antisemitizm kimilerince insanlığın yazgısını etkileyen bir sorun olarak görülürken, başkaları için yalnızca bir baha-nedir. Faşistlere göre Yahudiler bir azınlık değil bir karşı ırk, olumsuz ilkenin kendisidir; onların gözünde dünyanın esenliği Yahudilerin kökünün kazılmasına bağlıdır. Aşırı karşıt kutupta yer alan tez ise Yahudilerin, ulusal ya da ırksal özellikleri olmaksızın yalnızca dinsel inançları ve gelenekleri sayesinde bir grup oluşturduğunu öne sürer. Yahudiliğin ayırt edici özellik-leri Doğu Yahudileriyle ilişkili olan, her koşulda henüz tam anlamıyla asimile edilmemiş Yahudilerde bulunan özelliklerdir.”⁶¹

Bu alıntıda görüldüğü gibi faşizm için bu öğretisi bir hakikattir. Hakikatin varlığı burada toplumsal yerleşik dü-zende böylesi bir formda kendisine yer bulmuştur.⁶² Ancak bu düzen hakikatin bir hakikat olarak kalıp kalmayacağı problemini tartışmaya açmaktadır. Zira Adorno’ya göre hakikatin yalan haline geldiği, yalanın da hakikat haline geldiği bir dönemde düşüncedeki özdeşlik ile çelişmezlik bütünüyle kaynaşmıştır. Oysa “çelişkinin bütüncülüğü, özdeşleşmede tezahür eden hakikatsizlikten başka bir şey değildir”⁶³. Dolayısıyla mevcut koşullarda hakikat ve hakikat olmayan iç içe geçmiş. Ancak daha da ötesiyle söylersek hakikat olmayan aslında hakikatin yerine geçmiştir.

Burada bizler için en önemli problem, hakikatsiz bir ortamda insanın yaşamsal durumlarının nasıl veya neye göre sağlanacağıdır. Adorno’ya göre hakikatin zemin kaybettiği bir ortamda nesnel bir hakikatten bahsetmek söz konusu değildir. Farklı hakikat durumlarının hepsi bir hakikat olarak kabul edilmesi için esasında uygun bir seçenek olarak durmaktadır. Ancak bu durum her şeyden önce hakikati bütünüyle göreceli bir hale getirmektedir. Yalnız burada Adorno’nun dikkatleri çekmeye çalıştığı şey esasında insanların böylesi bir ortamda hakikati iktidara teslim etmiş olmasıdır.⁶⁴ Bütünüyle politik saiklerle bir hakikat yönlendirmesinin yolunu açan bu durum, hakikatin bütüncül bir şekilde hegemonik amaçlarca yönetilmesinin yolunu da açmaktadır. Oysa Adorno’da hakikat esasında genelden zi-yade parçalı bir şeydir.⁶⁵

Adorno’nun buradaki ayrımı oldukça dikkat çekicidir. Ona göre tümelin hakikati tikeller üzerinde belirleyici olamaz. Eğer olursa hakikat kendi karşıtına döner.⁶⁶ Yalnız buradaki karşıtlık saf bir karşıtlık değil, aynı zamanda kendi beraberinde “kurban”lar da ortaya çıkaran bir karşıtlıktır. Çünkü ona göre kişi ne kadar hakikatten uzaklaşırsa kurbanlarına o kadar haksızlık yapar. Hitler faşizminde yaşanan şeyler bir tür bu hakikatten uzaklaşma veya onun erksizliğinin yaratmış olduğu sonuçların bir yansımasıdır.⁶⁷ Zira Adorno’ya göre Anti-semitizm iyice ezberlenmiş gerçek bir ritüel cinayettir. Pogromlar onları durdurabilecek bir bilincin sonunda hakikatin erksizliği durumunu göz-ler önüne sermektedir.⁶⁸ Hakikatin burada esas alacağı ya da alması gereken tek bir düşünce vardır: haksızlığa karşı gelmek. Ancak iyi tarafında(iyi-kötü) direktme olumsuzladıklarını ortadan kaldıramıyorsa belli bir yerden sonra di-retmenin karşıtı yani tahakkümü bütünüyle yüceleştiren bir şey şeklinde karşımıza çıkacaktır.⁶⁹ Bu da en nihayetinde Adorno’nun ifade ettiği haliyle bir *delilik durumu içerisinde insanların sarsıldığı biçimiyle hakikattir. Zaten haki-katdışı diye ifade edebileceğimiz* böylesi bir ortamda insanlar, hakikatin kendisini göstermesine izin vermeyecektir.⁷⁰

61 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 17.

62 Adorno’ya göre faşizm toplumsal yerleşik düzen içerisinde dayanışma ruhunu ortadan kaldırmıştır. Çünkü amacı yalnızca “toplumsal yaşam” fikrini ve bunun nesnel gerçekliğini yozlaştırmaktır. Theodor Adorno, *Toplum Üzerine Yazılar*, (İstanbul: Belge Yayınevi, 2011): 136.

63 Adorno, *Negative Dialectics*, 18.

64 Adorno, *Minima Moralia*, 63.

65 Selvi Polat, Theodor W. Adorno: Auschwitz’ten Sonra Ahlak Sorunsalı“, *Mavi Atlas*, 12(1), (2024), 108.

66 Adorno, *Minima Moralia*, 31.

67 Adorno’ya göre faşizm bireylerin özne olma haklarını ortadan kaldırır. Onları mutlak bir körlükle birleştirerek esasında bütünüyle özne ol-maklılıklarını etkisiz bırakır. Selvihan Polat, *Seküler Metafiziğin İmkânı Theodor W. Adorno*, (İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2025): 233.

68 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 227.

69 Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, 289.

70 Jay Bernstein, “Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği“ *Cogito*, Sayı: 63, (2003), 231.

SONUÇ

Bu çalışma Theodor Adorno bağlamında 20. yüzyılda hakikatin varoluş koşullarını ele almıştır. Hakikat varoluşu gereği daima tartışmaların merkezinde olmuştur. Felsefe tarihinde de çoğu zaman hakikat kendi içerisinde bir hakikat olarak kalmayı başaran bir şey şeklinde kabul edilmiş. Filozofların herbiri bir şeyin hangi çerçevede hakikat olarak kabul edileceğine dair önemli belirlenimlere sahip olmuşlar. Genel anlamda bakıldığında bu belirlenimlerin çoğu bir hakikatin saf bir hakikat olarak kabul edilmesine yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Filozofların buradaki belirlenimleri en temelde hakikatin hakikat olmayandan ayrılan yönüne yönelik tespitler içermektedir. Bu durum hakikate yönelik saf bir gerçekliğin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde farklı olarak artık mevcut var olan koşulların hakikate dair belirlenimleri tartışılmaya açılmış. Zira Adorno o dönemde hakikat konusunda keskin bir ayrım la hareket etmektedir. Onun bu ayrımını her şeyden önce 20. yüzyıl öncesi ve sonrası şeklindeki hakikatler olarak anlamak mümkündür. Ona göre hakikat 20. yüzyıl öncesine kadar belli çerçevelerde hakikat olarak kalabilmiştir. Ancak 20. yüzyıl sonrasına geldiğimizde ise hakikatin ontolojik temelleri sarsılmıştır. Çünkü bu yüzyılla birlikte ortaya çıkan yeni koşullar, hakikat dediğimiz şey üzerinde temel bir belirleyici haline gelerek onun varlığını tehlikeye atması, yani hakikatin artık hakikat olmayan şeyle özdeşleşmesine sebep olmuştur.

Adorno'ya göre bu dönemin faşizm ve endüstrileşme olgusu tüm toplumsal koşullar üzerinde belirleyici bir güce sahiptir. Bu koşullar kendi gerçeklik yapısı içerisinde hakikat olmayanı bir hakikatmış gibi sunmuştur. Çünkü faşizmin ve endüstrileşmenin yaratmış olduğu değerler tüm insanları sarıp sarmalamıştır. Kişilerin bunun dışına çıkmaları mümkün olamamıştır. Dolayısıyla mevcut koşulların hepsi bu duruma hizmet etmektedir. Hakikat da bu iki koşulun belirledikleri ölçüye göre belirlenir. Adorno, bu koşulların da esasında tüm yönlendirmelerinin yalnızca kendi esaslarına hizmet ettiklerini ileri sürdüğü için hakikatin bütünüyle faşizme ve endüstrileşmeye hizmet eden bir şeye dönüştüğünü göstermiştir. Dolayısıyla bu durum her şeyden önce hakikatin inşa edilen, kurulan ve bozulan bir şey olduğunu göstermiştir. Ancak burada esas olan şey hakikatin bu süreçlerin sonunda kendi zıttıyla eşitlenmesi olmuş.

Burada önemli olan şey, bozulan bir hakikat algısı içerisinde insanların hakikatsizliği normalleştirmesidir. Adorno 20. yüzyılda insanların önceliğinin değiştiğini göstermiştir. Değişim her şeyden önce hakikatin gerekliliğini de ortadan kaldırmakla sonuçlanmış. Çünkü hakikat hayatta kalmaya ve verili koşulların yaratmış olduğu yaşam mücadelesine karşı yenik düşmüştür. Bu yüzden hakikat, önemsiz ve sıradan bir şey haline gelerek hakikatsizlikliği ön plana alınmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Adorno hakikati gür bir sesle her ne kadar haykırırsa da esasında 20. yüzyıl, hakikatin arzu edilen bir şey olmaktan çıkmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor ve Horkheimer, Max. *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.
- Adorno, Theodor. *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011.
- Adorno, Theodor. *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Yayınevi, 2017
- Adorno, Theodor. *Negative Dialectics*, London: Routledge Press, 2004.
- Adorno, Theodor. *Sahicilik Jargonu*, Çev. Şeyda Öztürk, İstanbul: Metis Yayınevi, 2012.
- Adorno, Theodor. *Toplum Üzerine Yazılar*, Çev. M. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınevi, 2011.
- Adorno, Theodor. *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?*, Çev. Şeyda Öztürk ve Tarhan Onur, İstanbul: Metis Yayınevi, 2020.
- Bauman, Zygmunt. "Culture and Management", *Parallax*, vol. 10, No. 2, (2004), 63–72.
- Benjamin, Walter. *The Origin of the German Tragic Drama*, Trans. John Osborne, London and New York: Verso Publish, 1998
- Bernstein, Jay "Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği" *Cogito*, Sayı: 63, (2003), 201-235.
- Damme, Stephane van. *Hakikate Yelken Açmak Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Öteki Tarihi*, Çev. Adem Beyaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi, 2014.
- Eda Çakmakçaya, "Epistemik Temelde Liberal Yönetimin Ahlaki Gerekliliği: Feyerabend Örneği", *Beytulhikme International Journal of Philosophy*, 15 (3), (2025) ss. 1175-1189.
- Erkek, Fatma "Bir Direniş Biçimi Olarak Sanat: Adorno'da Sanatın Toplum ve Politikayla İlişkisi", *Kaygı*, 23 (1), (2024), 191-224.
- Hammer, Espen. *Adorno and The Political*, New York: Routledge Press, 2006.
- Horkheimer, Max. *Kritische Theorie: Eine Dokumentation*, Frankfurt: Fischer Press, 1968.
- Jasper, Karl. *Was ist Philosophie?*, München: Piper Verlag, 2013.
- Kant, Immanuel. "Aydınlanma Nedir? Sorusunun Cevabı", *Aydınlanma Nedir?*, Çev. Mehmet Barış Albayrak, İstanbul: alBaraka Yayınları, 2024, 27-37.
- Karaca, Akın. "Fundamental Ontoloji İçin Bir Eleştiri: Adorno", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2021 Bahar, Sayı: 31, 479-496.
- Kiştir, Arzu. "Theodor W Adorno's Culture Industry: As A Domineering of Cultural Sphere" *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 10, (2010), 109-126.
- Kulak, Önder. *Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kıskacında Kültür*, İstanbul: İthaki Yayınevi, 2017.
- Liotard, Jean François. "Şeytan Adorno", *Cogito*, Sayı: 63, 110-123.
- Marcuse, Herbert. *Counterrevolution and Revolt*, Londra: Allen Lane Press, 1972.
- Marcuse, Herbert. *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*, Londra: Routledge and Kegan Paul Press, 1967.
- Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*, Londra: Lawrence and Wishart Press, 1970.
- Polat, Selvihan. "Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten Sonra Ahlak Sorunsalı", *Mavi Atlas*, 12(1), (2024), 102-110.
- Polat, Selvihan. *Seküler Metafiziğin İmkânı Theodor W. Adorno*, (İstanbul: Çizgi Yayınevi, 2025): 233.
- Pollock, Friedrich. "Bemerkungen zur Wirtschaftskrise" *ZFS*, 2, (1993)
- Slater, Phil. *Frankfurt Okulu*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Soykan, Ömer Naci. Keskin, Ferda ve Dellaloğlu, Besim F. "Adorno ve Yapıtı" *Cogito*, Sayı: 36, (2003), 37-64.
- Wilson, Ross. *Adorno'yu Anlamak Yaşamın Diyalektiği*, Çev. E. Erman Rutli, Ankara: Fol Yayınevi, 2023.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the transformation of “truth” in the twentieth century through Theodor W. Adorno’s critical diagnoses of fascism and industrialization, arguing that the century’s dominant social conditions did not merely distort truth but reconfigured the very criteria by which truth could appear, circulate, and be recognized. While “truth” has been defined in multiple ways across intellectual history, it has consistently functioned as an indispensable horizon for moral life, political judgment, and philosophical inquiry. Yet the article insists that truth has never been universally stable across all times and places: what is accepted as true within a given constellation of historical conditions can lose its validity and be replaced by other truths. This historical variability does not abolish the human impulse to seek truth; rather, it highlights that truth-claims are embedded in social realities that shape the possibilities of knowledge and the ontological standing of what counts as “real.”

The discussion opens by situating truth within a long philosophical lineage in which it appears both as an epistemological problem (how truth is known) and an ontological problem (under what conditions something can be said to “be” true). Classical contrasts -such as Plato’s sharp separation between *epistēmē* and *doxa*-are used to show the enduring aspiration to distinguish truth from mere appearance. Medieval religious thought foregrounds divine representation of truth, while modernity, particularly the Enlightenment, elevates the rational subject as the agent capable of determining truth through autonomous reason. Against this backdrop, the twentieth century marks a rupture: truth becomes a target of critique not only because of competing interpretations, but because the new socio-political reality generated by fascism and industrial industrialization claims the power to define truth absolutely, displacing earlier, more plural and context-sensitive notions of truths tied to specific periods and domains.

Within this framework, the Frankfurt School is presented as an intellectual formation whose understanding of truth is inseparable from the historical shocks of the twentieth century. The article emphasizes that for Adorno (and for the wider tradition of critical theory), truth cannot be treated as an abstract invariant detached from social structures. It is precisely the century’s political and economic configurations -totalitarian domination, monopoly capitalism, and the rationalized industrial apparatus-that produce a social environment in which “untruth” can be stabilized and administered as if it were truth. In this context, Adorno’s insistence on critique does not amount to a relativistic denial of truth; rather, it is an attempt to defend truth by exposing the conditions that disable its appearance. The article therefore frames Adorno as a “defender of truth” in a paradoxical era: he defends truth by diagnosing how social systems transmute truth into its opposite.

A central axis of the analysis is the dialectical entanglement between fascism and industrialization. Drawing on Frankfurt School interpretations (including Marcuse’s depiction of the tensions between expanding industrial monopolization and democratic systems), the article argues that fascism is not an accidental deviation but a possible outcome of contradictions within advanced capitalist societies. In a context where production and economic concentration intensify, political systems increasingly require totalizing controls over social and individual relations, suppressing freedoms and disciplining populations through terror and administrative regulation. This systemic pressure affects truth at a fundamental level: truth ceases to function as a critical measure that can judge power; instead, power organizes the field of what may appear as true. Adorno’s reflections are used to show that truth under such conditions lacks a “stable schematism” of its own; it becomes functionalized, aligned with roles and utilities, and can even enter into alliances with forms of bureaucracy it would otherwise negate. As a result, the identity of things -what they “are”- becomes unstable: even a “book” can become something other than a book when its social function and economic inscription override its intrinsic meaning. This loss of identity is not merely semantic; it indicates a broader collapse in the relationship between truth and reality.

The second major axis is Adorno’s critique of the culture industry and the way industrialization reconfigures cultural forms into mechanisms of social administration. The article traces Adorno’s broader historical claim that “loss of truth” has a *longue durée* dimension, unfolding in two moments: the defeat of myth by Enlightenment and the reversion of Enlightenment into myth. Mythic explanation initially emerges as an attempt to make the world intelligible -naming, recording, and explaining origins- but it hardens into doctrine, privileging external appearances and enforcing identity thinking. Enlightenment breaks the spell of myth by subjecting it to knowledge and rational critique, and figures like Kant articulate emancipation as the courage to use one’s own reason publicly. Yet Adorno contends that Enlightenment rationality, when absolutized, becomes complicit in domination: reason is separated from freedom, instrumentalized, and turned into a mechanism that can legitimize unreason as “rational necessity.” This dialectic provides the conceptual bridge to the twentieth century, where industrial rationalization permeates everyday life and reorganizes culture itself.

Under the conditions of the culture industry, culture and industry -once conceptually distinct- are fused in a way that abolishes culture's autonomy. Cultural products (film, radio, magazines, music, theatre) form an integrated system in which difference is minimized and standardization is maximized. What appears as diversity is often planned variation, designed to preclude gaps through which independent thought might emerge. The consequence is a systematic weakening of critical capacities: the "possibility of thinking" is eroded, and thoughtlessness is elevated. This is a direct assault on the "moment of truth," because truth requires precisely the capacity for negation, reflection, and resistance to imposed identities. In the culture industry's logic, "truth" is not sought; it is packaged, objectified, and delivered as a finished form that demands acceptance. The industrial product does not simply reflect reality; it actively shapes the subject's perception of reality, thereby creating a social ontology in which the boundary between truth and lie becomes increasingly indistinct.

The article's final analytic move develops what it calls "the other face of truth" in Adorno: the problem of how a society maintains life-forms when truth has lost its ground. When untruth is institutionalized as truth -illustrated through Adorno and Horkheimer's discussion of antisemitism as a socially operative "truth" within fascist ideology- truth and falsity become entangled in a totalizing identity. In such a scenario, plural truths can be tolerated only as options within a managed field, and this apparent pluralism ultimately deepens relativization. Yet Adorno's sharper concern is that people surrender truth to power: truth becomes an instrument of political ends rather than a measure against injustice. For Adorno, truth is irreducibly tied to resisting wrong; once the universal asserts itself as determinant over the particular, truth turns into domination and generates "victims." The ethical core of truth, on this account, is the refusal of injustice, but the social conditions of the twentieth century systematically obstruct that refusal.

The article concludes that twentieth-century fascism and industrialization produced a reality in which truth was not simply denied but hollowed out and replaced by a regime that normalizes untruth as truth. Adorno's analyses reveal that truth becomes constructed, administered, and reversible built up and dismantled by hegemonic forces. The most consequential outcome is not theoretical skepticism but the everyday normalization of "truthlessness," in which survival, adaptation, and conformity displace truth as an ontological necessity. Even when truth is still invoked rhetorically, it no longer functions as a lived imperative. In this sense, the century's dialectic of industrialization and fascism does not merely challenge truth; it transforms the social world so profoundly that truth loses its capacity to orient human life.